

Entz Géza: *Erdély építésze a 11–13. században*

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár 1994. 260 lap + 16 levél melléklet + 2 térkép

Örömmel vehetik kézbe ezt a szép kiállítású és hasznos könyvet mindazok, akik először látják, olvassák. És még nagyobb örömmel azok, akik a benne megjelent tanulmányt régóta ismerik, levonatban, fénymásolatban használták, s az anyagot most könyv alakban, a témát megillető köntösben látják, olvassák, magyarul.

Huszonhat éve forog közközeen Entz Gézának németül az *Acta Historiae Artium* 1968-ban megjelent XIV. köteteként ismertté vált, a 11–13. századi erdélyi építészetéről írt munkája. Tudományos életünk nagy nyeresége, hogy az

Erdélyi Múzeum-Egyesület vállalta gondozását és magyar nyelvű kiadását e művészettörténeti munkának, amely Erdély korai építészetéről mind a műemlékek, mind az okleveles adatok felől közelítve átfogó és részletező képet ad. A könyv alakban történő kiadás tisztelgéséül készült a tudós előtt, aki már nem érhetette meg megjelenését. Így ez az ismertetés is már csak a mester emléke előtti tisztelgés lehet a tanítvány részéről.

A tanulmány a maga korában is már hűzágpótló volt. Előtte nem volt hozzáférhető egy kötetben sem a műem-

lék-, sem az okleveles anyag, mely Erdély 11–13. századi építészetét egységes szempont szerint tekintette volna át. A magyarországi művészet történetét tárgyaló munkákban voltak ugyan erdélyi emlékeket – várakat, templomokat – bemutató fejezetek, a szászok részletességgel bemutatták saját műemlékeiket, Orbán Balázs a Székelyföld bejárásával a maga módján máig használható módon ismertette a kora középkor emlékanyagát is, de mindez annak az Entz Gézának az összefoglaló tanulmánya által vált eggyé, aki az anyag jó részének személyes ismerete, a kutatás helyszínen való kibővítése révén ki tudta egészíteni és egységben tudta láttatni Erdély korai építészetét. És mindezt olyan részletes és pontos adattárral támasztotta alá, mely minden mezítlábasság, pongyolaság, sőt szándékos ferdtítés és félremagyarázás ellen biztos talajon tartja a bemutatott emlékanyagot, sőt kijelölt a további kutatás irányát és lehetőségeit is.

Marosi Ernőnek a kötethez írott rövid bevezető tanulmánya számba veszi mindazt, ami Entz Géza e könyvében a korábbi kutatáshoz képest új és maradandó. Idézzük egy-két alapvető megállapítását: „Remélhető – írja –, hogy e kötet hozzájárul az Arpád-kor kronológiai határaival jellemezhető erdélyi műemlékek alaposabb ismeretéhez és számbavételéhez. A tanulmány a kiemelkedő jelentőségű, sokszor ritkaságszámba menő vagy éppen egyedülálló emlékek egyenkénti jellemzése mellett a hasonló jellegű vagy azonos történelmi körülmények között épült kevésbé ismertek, elpusztultak vagy feltáratlanok sorozatáról is számot ad. E felsorolások segítségével Erdélyben a középkori Európa műemlékekben egyik leggazdagabb kultúráját láthatjuk.” „A műemlékek számbavételével – állapítja meg tovább – követhetővé válik a vármegyék szervezetének kialakulása, a nemzeti birtokszerkezet kifejlődése, az egyházszervezet kibontakozása és a szerzetesrendek térhódítása, a határőrszervezet változásai, a szász telepítés folyamata, a románok betelepülésének kezdete.”

A tanulmány fő célja a nagy, átfogó művészettörténeti és történelmi folyamatok ábrázolása. Az egységes szemléletmód hiánya, a jelenkori és közelmúltbeli helyzet visszavetítése a kora középkorra ugyanis téves megállapításhoz vezetett egyes kutatókat. E tévedések csak úgy kerülhetők el – hangsúlyozza Marosi Ernő –, ha Erdély építészetét nem szakítjuk ki a Kárpát-medence sokszínű, de egységes történelmi és művészettörténeti folyamataiból a román kori és gótikus emlékek, a várak, falusi templomok és városok annak az életformának és annak a civilizációnak az emlékei, amelynek zónája a brit szigektől és Európa nyugati partvonalától a Kárpátokig, Szicíliától a Skandináv-félszigetig terjedt. Az erdélyi középkori emlékanyag a romantika, illetve a gótika nyugati stílusainak legkeletibb elterjedését jelzi.”

A könyv négy fejezetben mutatja be Erdély korai építészetét. A 11–12. század egyházi és várépítészetéről két fejezetben, a 13. századról hasonló csoportosításban szintén két fejezetben olvashatunk. A kezdetekre nézve mind az írott, mind a tárgyi emlékanyag szűkös, de ezekből is világosan követhető a várispánságok kialakulása folyamatában a várépítészet, az egyházi központok kialakulásában a püspökségek, majd a nemzeti monostorok építé-

szete. Az okleveles adatok és a helyszínen fellelhető emlékek vitathatatlan tényekként állnak előttünk. Külön alcím alatt találjuk a falu 11–12. századi építészetét. Itt különösen öröndetes, hogy a korábbi kutatásokban jelentéktelennek ítélt kis falusi templomok egész sorát ismerjük meg írásos és tárgyi emlékekből, még ha azok csak töredékesek is. Entz Géza elsősorban a Maros és Szamos völgyében mutat ki e korból való emlékanyagot. A legutóbbi kutatás nyomán már a Székelyföldről is bevonható néhány 12. századig visszavezethető emlék (Szentábrahám, Felsőboldogfalva, Székelydálya).

A 13. század építészetére vonatkozóan közölt anyag nyilván jóval gazdagabb a korábbiakénál. Ez a fejezet már részletesebb tagolást kíván, így külön alfejezetekben olvashatunk a városok korabeli építészetéről, a kerci cisztercita kolostor műhelyéről és a kerci stílus köréről, az erdélyi szászok Szeben környékéről induló 13. századi építészetéről és annak a Kárpát-medencéhez szervesen kötődő eredetéről, a nemesi családokhoz köthető templomépítésekről.

Mivel a 13. század második feléből eredő emlékanyag öröndetes megismerésére, Entz Géza az emlékek ismeretében a könyv utolsó fejezetében tájegységenként mutatja be Kolozsvár, majd Dés környéke, a Maros völgye és a Székelyföld vidéki építészetét, amiből már érvényes következtetéseket lehet levonni, összefüggéseket lehet megláttatni, nem feledkezve meg a ma is épen álló emlékek mellett a jelentéktelenebb vagy épp csak töredékekben ismert építészeti emlékekről. Végkövetkezése a teljes anyag vizsgálata nyomán az az egység, mely a középkori Magyarország minden 12–13. századi építészeti emléken nyilvánvaló.

Mindez csak a szövegrész a könyv 21–66. lapján, mert a kutatók számára legfontosabb részként egy jóval nagyobb anyagot találunk a 67–169. lapokon: a 11–13. század erdélyi építészetére – várakra, templomokra, udvarházakra – vonatkozó történeti adatanyagot a helységek ábécé-sorrendjében, ezen belül a közölt adatokat időrendi sorrendben. Mondhatjuk, hogy ennek tengelyében a pápai tizedjegyzékbeli előfordulás áll (és a korábbi kiadáshoz képest itt jóval nagyobb anyagot találunk). A korábbi adatok a 11. századtól kezdődnek, és a legtöbb esetben a 16. század közepéig haladnak. Ezen adattárban 25, többségében alaprajzi ábra is van.

A német és román nyelvű összefoglalások bővítik a könyvet haszonnal forgatók táborát. A mellékelt térkép két-, illetve háromnyelvű helységnévjegyzéke után teljes helységnév- és személynévmutató áll a keresők rendelkezésére. A könyv külön értéke az az 57 fénykép, mely a szövegen és adattáron túl is teljes képet ad Erdély 11–13. századi templom- és várépítészetéről.

Az első változatot 26 éve ismerő és forgató kutatók örömmel vehetik e kiadás bővülését. E kötetben 160 helységgel több szerepel, köztük 8 vár, 7 udvarház, 1 kolostor, 17 templom és kápolna. A többi részben az 1332–37 közötti pápai tizedjegyzék adata. És még ezeket is kiegészítheti a további kutatás. Csak egynéhányat említve a legújabb eredményekből: Fehéregyháza kolostortemploma, Székelykeresztúr kettős tornyú alapja, 13.

századi freskója és ablaka, Firtos, Dobó kápolna-alaprajzai, Héjjasfalva félköríves ablaka, Kóbor, Bólya, Küküllősárd, Bún templomainak korai okleveles említései, Szentábrahám feltárt 12. és 13. századi eredetű alapfalai.

Entz Géza azt is kijelöli, hogy hol lehet és hol kell a kutatásnak tovább haladnia. Négy összefüggő területen látjuk ennek szükségét és lehetőségét. 1) El kell készülnie Erdély régészeti topográfiájának a 10–15. századra vonatkozóan; a Székelykeresztúr környéki vizsgálódások gazdag eredménnyel fizettek, és további eredményekkel kecsegtetnek. 2) Fel kell kutatni és számon kell tartani minden emléktöröredéket (alapozások, falmaradványok, faragványtöröredékek), mert e magukban majdnem semmit nem mondó kis részletek igen jól kiegészítik a korszak építészetére vonatkozó ismereteinket, s területi szórtságukban is teljesebbé teszik a róluk nyerhető képet. 3) Minden számba jöhető emlékünket alapos kutatásnak – főként falkutatásnak és terepvizsgálatnak – kell alávetnünk, mert a

bevakolt falak még sok váratlan meglepetést tartogatnak, példánk szerint főképp a 13–14. századra vonatkozóan. 4) Adatok remélhetően még középkori építészetünkről a még nem vizsgált vagy még nem közölt levéltári anyagokból: főképp a nemzeti, családi és egyházi levéltárakból. Sok esetben későbbi korok levéltári anyagában találhatóak, és a korábbi állapotokra utalnak vissza.

Egy művészeti emlékeket számba vevő munka soha nem befejezett. Mint ez is, egy élet kutatómunkájának eredményeként – és igen gazdag eredményeként – egy adott időpontban mutatja be az addigi eredményeket, de nyitva marad az út a következő kutatások és eredmények felé. Olyan hasznos kézikönyv van most már a kezünkben, hogy a következő lépéseket a kutatásban csak ezzel tehetjük meg Erdély építészetének még alaposabb megismerése felé.

Dávid László